

*დიმიტრი შველიძე*

**სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტია  
„რევოლუციის ლიკვიდაციის“ პერიოდში  
(1907-1910 წწ.)**

1908 წლის I იანვარს, სოციალისტ-ფედერალისტების პარტიის ორგანომ „ისარმა“ გასული, 1907 წლის სავალალო შედეგები შეაჯამა. ერთ-ერთი მთავარი მოვლენა იყო 3 ივნისის გადატრიალება, რომელმაც რევოლუციურ მოძრაობას წერტილი დაუსვა. „ამ დღეს თვითმპყრობელმა ბიუროკრატიათა თავისი უკანასკნელი სიტყვა უთხრა რუსეთის ხალხებს, ერთხელ და სამუდამოდ უარი თქვა შერიგებაზე და მტკიცედ განაცხადა, რომ ნებაყოფლობით იგი თავის ბატონობაზე ხელს არ აიღებს“. „დიდმა ფალსიფიკატორმა“ – სტოლიპინმა 1905 წლის 17 ოქტომბრის მანიფესტით, მეფის მიერ ნაბოძები შედარებით დემოკრატიული საარჩევნო კანონი, რეაქციული საარჩევნო კანონით შეცვალა. ფართო დემოკრატიულ მასებს და პოლიტიკურ ძალებს გზა გადაეკეტათ სახელმწიფო სათათბიროსკენ. „ახალმა საარჩევნო კანონმა უზრუნველყო მსხვილი ბურჟუაზიისა და მემამულე თავადაზნაურობის პოლიტიკური ბატონობის შენარჩუნება. სწორედ მათ ბატონობას განასახიერებდა პეტერბურგში, თავრიდის სასახლეში 1907 წლის 20 ოქტომბერს გახნილ III სახელმწიფო სათათბიროში – ოქტიაბრისტებისა და მემარჯვენე პარტიების ბლოკი. ახალ სათათბიროში ოპოზიციური ძალები – მასში „ისარი“ რევოლუციურ პარტიებთან ერთად კადეტებსაც გულისხმობდა – მესამედსაც აღარ შეადგენდნენ.

რევოლუციური მოძრაობა რუსეთში დამარცხდა. მაგრამ კიდევ უფრო მწარე იყო იმპერიის განაპირა მხარეებში – ეროვნული მოძრა-

ობების დამარცხება. ქართველი ფედერალისტების მთავარი სატკივარი სწორედ ეს იყო.”იმპერიის გამარჯვებულმა ხელისუფლებამ კიდევ უფრო შეუზღუდა პოლიტიკური უფლებანი პოლონელებს, რომლებსაც დაუხურეს სასკოლო-საგანმანათლებლო საზოგადოება „მატიცა“; ფინელებს, ებრაელებს და მათთან და სხვებთან ერთად ქართველებს.

ის, რაც ფედერალისტებს ყველაზე მეტად აწუხებდათ, რევოლუციის დამარცხებით გამოწვეული მძიმე მდგომარეობა იყო საქართველოში. ასეთი მარცხიანი წლისათვის ყველაზე დამახასიათებელი ის იყო, რომ რევოლუციურ მოძრაობას ჩამოშორდა „ადრე განახლების იდეით გამსჭვალული და განახლებისთვის საბრძოლველად დარაზმული ქართველი ხალხი.“ საერთო განწყობილება მოიშალა. კოლექტიური ნება და ერთიანობა დაიქსაქსა და ინდივიდუალისტურ-ეგოისტურმა სულისკვეთებამ შთანთქა. ყველა ცალ-ცალკე ცდილობდა თავისათვის ეშველა, საკუთარ ნაჭუჭში ჩამალულიყო. „საზოგადოებრივმა უბედურებამ პიროვნული გამოსახულება მიიღო“, განსხვავებით 1905-1906 წლებისგან, როცა საერთო უბედურება „მთელი ქვეყნის საერთო გლოვის საგანი იყო“. საზოგადოებრივი ნების დაქუცმაცება, დაქსაქსვა, შიმშილი, ზნეობის დაცემა, „ავაზაკობა, ძარცვა-გლეჯა, კაცის კვლა, ცეცხლის წაკიდება, შანტაჟი“,<sup>1</sup> – აი, როგორი იყო 1907 წელი და ყველაფერი ეს სულ უფრო მატულობდა.

ყოველივე ზემოთქმულს თან დაერთო ხელისუფლების რეპრესიები, დევნა, გადასახლება რევოლუციური და ეროვნულ-პოლიტიკური ძალებისა, ტერორი. სიმბოლო დამარცხებისა, უიმედობისა და ზნეობის დაცემისა – ილია ჭავჭავაძის მკვლელობა: „აგერ დიდებულ პოეტის უსულო გვამიც, მხცოვან პოეტის დანაოჭებული, მაგრამ უსულო შუბლი. ნაძირალების თავხედობამ ბოროტების უმწვერვალეს საფეხურზე შესდგა ფეხი და იქიდან თავხედურად ეშუქრება ყველაფერს“. განმათავისუფლებელი მოძრაობის დამარცხების სავალალო სურათის სამწუხარო შტრიხებით ხატავდა „ისარი“, გაზეთი იხსენებდა, აგრეთვე ილია ჭავჭავაძის თანამებრძოლის და უახლოესი მეგობრის, ცნობილი მოღ-

<sup>1</sup> რუსეთი 1907 წელს. გაზ.: „ისარი“. 1 იანვარი. 1908 წელი.

ვაწის ნიკო ხიზანიშვილის მკვლელობასაც. „აგერ ისტორიკოსის და პუბლიცისტის ხიზანიშვილის სისხლში ამოსვრილი გაცივებული სხეული როდემდის? როდემდის? ნუთუ დასასრული არ ექნება ჩვენის ცხოვრების ამ შავბნელ სარტყელს?“.<sup>2</sup>

ილია ჭავჭავაძის მკვლელობა დიდი ეროვნულ-პოლიტიკური და ტრაგიკული დანაკარგი იყო. ფედერალისტური პრესა ფართოდ გამოეხმაურა სამწუხარო ფაქტს. ქართულ პრესაში მწვავე პოლემიკა ატყდა ეროვნულ-პოლიტიკურ და სოციალ-დემოკრატიულ გამოცემებს შორის. სოციალ-დემოკრატებს პირდაპირ ადანაშაულებდნენ ილიას მკვლელობაში. ასეთ ვითარებაში ფედერალისტურმა პრესამ საკუთარი აზრი გამოთქვა: იგი სოციალ-დემოკრატებს არ მიიჩნევდა ილიას უშუალო მკვლელებად, მაგრამ ბრალს სდებდა ქართველ მარქსისტებს, რომ ილიას წინააღმდეგ წლების მანძილზე წარმოებული ცილისმწამებლური კამპანიით მათ იდეოლოგიური ნიადაგი მოუმზადეს, ფაქტობრივად, წიწამურის ტრაგედიას.

სამსონ ფირცხალავამ აღშფოთება გამოხატა ერთი მართლაც სამწუხარო, ფაქტის გამო, რომელიც ქართველი სოციალ-დემოკრატების დამოკიდებულებას გამოხატავდა ილია ჭავჭავაძის პიროვნების მიმართ. 1907 წლის ოქტომბრის თვეში შედგა ქართველი სტუდენტების კრება პეტერბურგში. საკამათო საგანი გამხდარა, გამოეთქვათ თუ არა დეპეშით მწუხარება ილია ჭავჭავაძის სიკვდილის გამო. კრებაზე დამსწრე 72 სტუდენტიდან 35 სოციალ-დემოკრატიულად განწყობილმა სტუდენტმა ეჭვი გამოთქვა, იყო თუ არა ღირსი ილიას პიროვნება, რათა მის ტრაგიკულ აღსრულებას დეპეშით გამოხმაურებოდნენ. კამათი იმდენად გამწვავებულა, რომ კენჭისყრა გადაწყვიტეს. 45 სტუდენტმა მხარი დაუჭირა დეპეშის გამოგზავნას, 2 წინააღმდეგი წავიდა, დანარჩენი კი „გაჩუბდა“, ე. ი. კენჭისყრაში მონაწილეობა არ მიიღო. ესენი, ს. ფირცხალავას მწარე ირონიით, ცხოვრებაში „ღრმად ჩახედული“ სოციალ-დემოკრატიული მოძღვრების მიმდევარნი იყვნენ.

ამ მოვლენით შეძრული ფედერალისტი პუბლიცისტი სიტყვებს

---

<sup>2</sup> 1907 წელიწადი საქართველოში. გაზ.: „ისარი“. 1 იანვარი. 1908 წელი.

ვერ პოულობს აღშფოთების გამოსახატავად. „ილია მემამულე იყო, განა ტოლსტოი მემამულე არაა? ან გერმანიის სოციალ-დემოკრატიის ერთი მეთაურთაგანი ზინგერი მილიონების პატრონი არაა? არ მოგწონდათ ილიას პოლიტიკური შეხედულება? მერე განა განსვენებული გოგოლისა და დოსტოევსკის მსგავსი მონარქისტი და აბსოლუტისტი იყო?“<sup>3</sup>

„აღარ გაჩუქდებით?“ – ამ შეძახილით დასათაურა თავისი წერილი მიხეილ ჯავახიშვილმა. ავტორი უშუალოდ სოციალ-დემოკრატიულ პარტიას არ სდებდა ბრალს ილიას მკვლელობის ფაქტში, არ მიიჩნევდა, რომ ამ პარტიამ მოაწყო საზარელი ტერორისტული აქტი. „ასჯერ გავიმეორეთ და ერთხელ კიდევ გავიმეორებთ, რომ სოციალ-დემოკრატიულ პარტიას, როგორც ერთეულს, ილიას სიკვდილში ბრალი არ უდევს“.

მაგრამ ეს არ ხსნიდა ქართველ მარქსისტებს ბრალდებას, რადგან მათი წილი დიდი იყო მკვლელობაში, მის მომზადებაში. „ჩვენ ვამბობდით და ეხლა უფრო მკაფიოდ ვიმეორებთ, რომ სოციალ-დემოკრატიის ბელადმა აგიტატორებმა და პროპაგანდისტებმა ისეთი ფსიხიური ატმოსფერო შექმნეს ილია ჭავჭავაძის შესახებ, რომ ერთი ნაწილი სოციალ-დემოკრატიისა ხმამაღლა და გულწრფელად თანაუგრძნობდა ილია ჭავჭავაძის მოკვლას, მეორე ნაწილი გულგრილად დაუხვდა მას და მხოლოდ უმცირესობა – სულ რამდენიმე კაცი აღაშფოთა ამ საზიზღრობამ“.

ავტორი ამტკიცებდა, რომ ქართველი მარქსისტების უმრავლესობას ილიას მკვლელობა „რევოლუციურ აქტად მიაჩნდათ“. ამიტომ იყო, რომ მაშინ როცა არჩევნების დროს მიმდინარე დემონსტრაციის თუ თავყრილობისას სოციალ-დემოკრატები „ქუჩებს დააბნელებდა ხოლმე“, განსვენებული ილიას კუბოს ასიოდ სოციალ-დემოკრატი მიჰყვებოდა მხოლოდ.

მიხეილ ჯავახიშვილის მონაცემებით ილიას დასაფლავების წინა

<sup>3</sup> სიტყვა /სამსონ ფირცხალავა/. ვინ მოჰკლა ილია? გაზ. „ისარი“. 10 ოქტომბერი. 1907 წელი.

დღეებში სოციალ-დემოკრატიული პარტიის თბილისის კოლექტივმა კრება მოიწვია. მას უნდა გადაეწყვიტა საკამათოდ გამხდარი საკითხი: როგორი პოზიცია დაეკავებინათ ილიას დასაფლავების დღეებში? კრებამ უმრავლესობის ხმით გადაწყვიტა, რომ პარტია ვერც გვირგვინით შეამკობდა განსვენებულის კუბოს და ვერც მის დაკრძალვას დაესწრებოდა, თუმცა კრებამ თავის პარტიულ გაზეთს „უფლება მისცა გლოვისა და განსვენებულის პატივისცემისა“. კრების გადაწყვეტილებიდან გამომდინარე, მარქსისტები „მთელი კვირის განმავლობაში ცხარე აგიტაციას ეწეოდნენ ჭავჭავაძის დასაფლავებას ნუ დაესწრებითო“.

„აი ეს არის ჩვენი ბრალდება, რომელიც მგონი ნათლად და მკაფიოდ არის გამოთქმული“, – აზუსტებდა მიხეილ ჯავახიშვილი და ბოლოს ეკამათებოდა რა ნოე ჟორდანიას, ქართველი მარქსისტის წერილის ბოლო პასაჟიდან მოჰქონდა ამონაწერი-დასკვნა: „ამიერიდან ბანაკები ჩამოყალიბებულია: ერთის მხრივ, დგას ყველა გაბატონებული კლასი და ყველა პარტია ფედერალისტების მეთაურობით, მეორეს მხრივ, კი – ერთადერთი სოციალ-დემოკრატია“.<sup>4</sup>

ილია ჭავჭავაძის სიკვდილი ორმაგად მძიმე იყო ქართველი ფედერალისტებისთვის. პირველ რიგში, მათთვის ილია დიდი საზოგადო მოღვაწე, მწერალი, ეროვნული მოძრაობის უგამოჩინებულესი თავკაცი გახლდათ. ამასთან ერთად, ილია ჭავჭავაძე მხარს უჭერდა საქართველოს ავტონომიას, რაც სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიისათვის ამოსავალ ლოზუნგად რჩებოდა. ავტონომიის იდეას კი დიდი რეზონანსი მოუპოვა ილია ჭავჭავაძემ და მისი მოღვაწეობა ამ მხრივ, სახელმწიფო საბჭოში, კიდევ უფრო გააძლიერებდა ავტონომიის მომხრეთა ბანაკს საქართველოში და მის თანამგრძნობებს რუსეთის იმპერიაში.

პირველი სახალხო რევოლუციის პერიოდის საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში, სრულიად განსაკუთრებული როლი შეასრულა ილია ჭავჭავაძის ეროვნულ-პოლიტიკურმა საქმიანობამ. ილიას დიდმა ავტორიტეტმა და აქტიურმა პოზიციამ მნიშვნელოვ-

---

<sup>4</sup> მ. ად-ლი /მიხეილ ჯავახიშვილი/ ადარ გაჩუმიდებით? გაზ.: „ისარი“. 11 ოქტომბერი. 1907 წელი.

ნად განაპირობა ავტონომიის მომხრე ეროვნული ძალების კონსოლიდაცია საქართველოში.

ილიას მკვლევლობამ ქართველ ფედერალისტებზე თავზარდამცემი შთაბეჭდილება მოახდინა. „იმდენად მოულოდნელი და საშინელი იყო ეს ამბავი, – წერს გიორგი ლასხიშვილი, რომ პირველი წაკითხვით ვერაფერი გავიგე, არ მჯეროდა და მეორედ წავიკითხე (იგულისხმება დეპეშა – დ.შ.), თავბრუ დამესხა, ძალზე გაფითრებულს მომკარდნენ იქ მყოფი თანამშრომლები და დეპეშა ხელიდან გამომტაცეს. იმდენად დიდი იყო ჩვენი მწუხარება, რომ მისი აღწერა მე არ შემიძლია. ახლაც, ოცი წლის გასვლის შემდეგ ტანში ჟრუანტელი მივლის ამ წუთების გახსენებაზე“.<sup>5</sup>

განმათავისუფლებელი მოძრაობის დამარცხებაც ორმაგი დარტყმა იყო სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიისათვის. დამარცხდა რევოლუცია, რომელიც მიზნად ისახავდა დემოკრატიის დამყარებას. მაგრამ მეტროპოლიისაგან განსხვავებით, საქართველოში დამარცხდა ეროვნულ-პოლიტიკური მოძრაობაც – ბრძოლა ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის და ეს განსაკუთრებით მტკივნეული იყო ფედერალისტთა პარტიისათვის, რომელიც ეროვნული მოძრაობის თავკაცობას იჩემებდა.

განმათავისუფლებელი მოძრაობის დამარცხებამ მძიმე შთაბეჭდილება მოახდინა მოსახლეობაზე, საზოგადოებაზე, ადრინდელი ენთუზიაზმი უიმედობამ შეცვალა. ჯერ მოძრაობის პერიოდში და მისი დამარცხების შემდეგ გამეფებულმა საყოველთაო უწყესრიგობამ, ძალმომრეობამ, ორივე სახის-წითელმა და თეთრმა ტერორმა, ხელისუფლების რეპრესიებმა და საერთოდ კი – სამი წლის მანძილზე მიმდინარე საყოველთაო არეულობამ მოსახლეობა დაღალა.

ასეთ პერიოდებში მოსახლეობის უმრავლესობა მოთმინებით და გულგრილადაც კი შესცქერის ხელისუფლების ნებისმიერი სახის ღონისძიებებს, ოღონდ კი ადრინდელ არასტაბილურობას მოღებოდა ბო-

<sup>5</sup> გ. ლასხიშვილი. მემუარები. უშანგი სიდამონიძის წინასიტყვაობით. თბ. 1992, გვ. 119.

ლო. ახლაც ასე მოხდა. დამარცხებულ-შეშინებული მოსახლეობისათვის თითქოს სულ ერთი გამხდარიყო ვინ აღზევდებოდა განმათავისუფლებელი მოძრაობის ნანგრევებზე – იმპერიის მინისტრთა კაბინეტის თავმჯდომარე სტოლიპინი თუ რომელიმე სხვა დიქტატორი და რა სახის საარჩევნო კანონს მიიღებდა იგი; ვინ გაიმარჯვებდა ახალი სათათბიროს არჩევნებში: სოციალისტები, კადეტი ლიბერალები თუ მემარჯვენე ოქტიაბრისტები და შავრაზმული პარტიები. მოსახლეობის უმრავლესობა მეტნაკლები სტაბილურობის დამყარებას მიეღწეოდა. საზოგადოების მაშინდელი კონფორმისტული სულისკვეთება კარგად გამოხატა სახელმწიფო სათათბიროს ოქტიაბრისტმა დეპუტატმა პლევაკომ, როცა განაცხადა: „ყველანაირი მთავრობა გვირჩევნია, ღლეკანდელ აურზაურსო“.

მაგრამ ის, რისი უფლებაც ჰქონდათ ჩვეულებრივ მოქალაქეებს, საზოგადოების გარკვეულ ფენებს, იმის უფლება არ ჰქონდათ რევოლუციურ და ეროვნულ პოლიტიკურ ორგანიზაციებს. სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტია პასუხისმგებლობას გრძნობდა, როგორც იმხანად საქართველოში არსებული ჯერ კიდევ ერთადერთი ეროვნულ-რევოლუციური პოლიტიკური ორგანიზაცია და ცდილობდა შეენარჩუნებინა მოქმედი ძალები.

ქართველ სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიამ რეაქციის პირველ წლებში ძირითადად შეინარჩუნა თავისი ორგანიზაციის სიმტკიცე და მეტ-ნაკლები აქტიურობით აგრძელებდა თავის საქმიანობას. პარტიამ სწორედ რევოლუციის დამარცხების პირველ თვეებში ჩაატარა III კონფერენცია და მიიღო უმნიშვნელოვანესი დოკუმენტები – პროგრამა და წესდება.

იმის შესახებ თუ რა ტაქტიკას უნდა დასდგომოდა პარტია ახალი ვითარებაში, ფედერალისტებს შორის აზრთა სხვადასხვაობა არსებობდა. ერთი ნაწილი, რევოლუციის დამარცხებიდან გამომდინარე, ფიქრობდა, რომ შედარებით მშვიდობიანი ბრძოლის ფორმებზე უნდა გადასულიყვნენ. ამ პოზიციას ერთ ხანს დაუპირისპირდა თბილისის კომიტეტი, რომლის უმრავლესობა რევოლუციის დამარცხების პირველ

ხანებში, არ იზიარებდა თვითმყრობელობასთან ბრძოლაში უკან დახევის საჭიროებას და რადიკალიზმის გზას ადგა.

1908 წ. 8 ივლისს თბილისის კომიტეტმა არალეგალურად გამოსცა გაზეთი „სოციალისტ-ფედერალისტი“ და „შეიარაღებული აჯანყების“ მომზადებისკენ მოუწოდა პარტიის ადგილობრივ ორგანიზაციებს.<sup>6</sup> რამდენად რეალური იყო შეიარაღებული აჯანყებისაკენ მოწოდება იმ დროს, ეს სხვა საკითხია. მისი მომხრეები პარტიის ანარქისტულად განწყობილი წევრები იყვნენ. ასეა თუ ისე, რევოლუციის დამარცხების შემდგომ პერიოდში, ფედერალისტები ორგანიზებულად, როგორც ჩანს კარგად იღვწენ ფეხზე. 1909 წლისათვის ჟანდარმერიის აგენტურაც შენიშნავდა, რომ ფედერალისტების საქმიანობა „შესამჩნევად გაძლიერდა“.

ამ პერიოდში ფედერალისტთა პრესა, მართალია ირწმუნებოდა, რომ პარტიამ უმთავრესი ყურადღება ლეგალურ, კულტურულ-იდეოლოგიურ მუშაობას მიაქცია, მაგრამ პარალელურად და საკმაოდ აქტიურად მოქმედებდნენ ფედერალისტები არალეგალურადაც.

1908 წლის 20 მაისს, თბილისში მოკლეს ეგზარქოსი ნიკონი. კავკასიის ადმინისტრაციას მკვლელობა სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის მიერ განხორციელებული ტერორისტული აქტი ეგონა, ხოლო ჟანდარმერიას ეჭვიც არ ეპარებოდა, რომ მკვლელობა „ფედერალისტებმა ჩაიდინეს“. სწორედ იმ ხანებში ფედერალისტთა თბილისის კომიტეტმა გამოსცა არალეგალური ორგანო „სოციალისტ-ფედერალისტი“, რომელშიც დაბეჭდილი იყო სტატია – „საქართველოს ეგზარქოს ნიკონის მკვლელობის შესახებ“. მასზე დაყრდნობით, კავკასიის მეფისნაცვლის კანცელარიის განსაკუთრებული განყოფილებისა და პოლიციის დეპარტამენტის ერთ-ერთი ცირკულარი დაასკვნია: „მართალია, პარტიული განცხადება იმის შესახებ, რომ ეს საზიზღარი დანაშაული ჩადენილია სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის მიერ, არ არსებობს, მაგრამ თბილისის კომიტეტის არალეგალურ ორგანოში, 1908 წლის 28 ივლისის №I-ში გამოქვეყნებული სტატია სათაურით „საქართვე-

<sup>6</sup> თბილისის გუბერნიის ჟანდარმთა სამმართველოს ფონდი. სცსა. ფ. 153. ან. I. ს. №1835, გვ. 8.

ლოს ეგზარქოს ნიკონის მკვლელობის შესახებ“ ნათელ მითითებას იძლევა, რომ ეს დანაშაული სოციალისტ-ფედერალისტთა ხელითაა ჩადენილი“.<sup>7</sup>

უშუალოდ, მკვლელობაში ეჭვმიტანილი იყო ვინმე ალექსანდრე მარანელი, გორის მაზრის გლეხი.<sup>8</sup> გორის მაზრა ფედერალისტთა პარტიის გავლენის სფეროში შედიოდა. მეორე ცნობით, „მკვლელობა განხორციელდა ქართველების მიერ, ავტოკეფალისტებისაგან მკვლელის მოსყიდვის შედეგად.“

ტერორისტული აქტის შემსრულებლები უნდა ყოფილიყვნენ „თბილისის ანარქისტ-კომუნისტთა ორგანიზაციის „მიწა და თავისუფლების“ ჯგუფის წევრები“.<sup>9</sup>

გიორგი ლასხიშვილი კატეგორიულად უარყოფდა ფედერალისტთა მიერ ნიკონის მკვლელობას. „პირველ დღეებში ტფილისში ვიდაც პროვოკატორებმა ხმა გაავრცელეს, ეგზარქოსი სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიამ მოჰკლათ. ეს ნამდვილი ჭორი იყო: ჩვენს პარტიას არავითარი მონაწილეობა არ მიუღია სამღვდელოების მაშინდელ მოძრაობასა და სამღვდელოების საქმეებში და ფიქრადაც არავის მოგვსვლია ამგვარი ტერორისტული აქტის მოხდენა“.<sup>10</sup>

გიორგი ლასხიშვილი თავის „მემუარებს“ მომხდარი მოვლენებიდან 26 წლის შემდეგ წერდა და შესაძლოა რაიმეს უმატებდა ან ზოგიერთი ფაქტის აღიარებისგან თავს იკავებდა. ყოველ შემთხვევაში, იგი ნამდვილად ცდება, როცა ირწმუნება, თითქოს ფედერალისტები არავითარ მონაწილეობას არ იღებდნენ „სამღვდელოების მაშინდელ მოძრაობასა და საეკლესიო საქმეებში“. პირიქით, ფედერალისტები უაღრესად აქტიურად უჭერდნენ მხარს იმხანად მიმდინარე ავტოკეფალისტურ მოძრაობას. პარტიის ძირითადი ნაწილი მიიჩნევდა, რომ ქარ-

---

<sup>7</sup> თბილისის გუბერნიის ჟანდარმთა სამმართველოს უფროსის თანაშემწის ფონდი. სცსა. ფ. 156, ან 3. საქმე №49, გვ. 67.

<sup>8</sup> კავკასიის პოლიციის განყოფილების ფონდი. სცსა. ფ. 95. ან I. საქმე №35, გვ. 72.

<sup>9</sup> სცსა. ფ. 153 ან. I. საქმე №1835, გვ. I.

<sup>10</sup> გ. ლასხიშვილი. მემუარები, გვ. 300.

თული ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის ბრძოლა ეროვნული თავისუფლებისათვის საერთო ბრძოლის შემადგენელი ნაწილი იყო და ამდენად, აუცილებელი იყო ავტოკეფალისტთა მხარდაჭერაც. საკითხს, იმდენად აქტუალურად თვლიდნენ, რომ ფედერალურმა კომიტეტმა – პარტიის ხელმძღვანელმა ორგანომ მომავალ კონფერენციაზე, მისი სპეციალური განხილვა გადაწყვიტა. ეკლესიასთან დამოკიდებულების საკითხზე მოხსენების მომზადება ვლადიმერ ლორთქიფანიძეს დაევალა. ეს III კონფერენციაზე მოხდა.

მანამდე კი, როგორც რევოლუციის, ისე მისი დამარცხების შემდეგაც ფედერალისტური პრესა აქტიური თანაგრძნობით და სისტემატურად აშუქებდა ქართველი სამღვდელოების მოქმედებას ავტოკეფალიის მოსაპოვებლად.

1906 წლის ივნისში, ქართლ-კახეთის საეკლესიო კრებაზე შექმნილმა კომისიამ დაადგინა, დაბალ და საშუალო სასულიერო სასწავლებლებში სწავლის ქართულ ენაზე შემოღება. ამ გადაწყვეტილებამ „სასულიერო მთავრობა“ დააფიქრა. სინოდმა თბილისის სასულიერო სემინარიის გამგეობას შეკითხვა გაუგზავნა. გამგეობის პასუხის შემდეგ, სინოდის ნებართვით, სასულიერო სასწავლებლებში „შემოღებული იქნა ამ წლიდანვე საქართველოს ისტორიის და ქართული სიტყვიერების სწავლება“. სავალდებულოდ აღარ ითვლებოდა საეკლესიო სლავური ენის და გალობის სწავლება. ქართულ ენაზე უნდა ესწავლებინათ, სემინარიის მაღალ კლასებში საღვთისმეტყველო საგნებიც.

ფედერალისტების ორგანო „ისარი“, არცთუ კმაყოფილების გარეშე წერდა ქართული საეკლესიო და ეროვნული ძალების მნიშვნელოვან წარმატებაზე. მაგრამ იგი შიშობდა, რომ ის, რასაც განმათავისუფლებელი მოძრაობის წლებში მიაღწიეს, არ დაკარგულიყო რევოლუციის დამარცხების შემდეგ „რეაქციის ფარფაშის“ პირობებში. საშიშროება კი რეალური იყო. სინოდის ზემოაღნიშნულ ბრძანებას „მეორე დღესვე“ მოჰყვა წარმატების გამანეიტრალებელი ბრძანება, რომ სანამ ქართულ ენაზე სწავლებას შემოიღებდნენ, ამის შესახებ უნდა „ჯერ სამღვდელოებას შეკითხებოდნენ“ და მხოლოდ ამის შემდეგ დაიწყებოდა

ქართულად სწავლება.

ფედერალისტთა გაზეთი „ისარი“ მოუწოდებდა ქართველ სამღვდელოებას „მონური სილაჩრე“ არ გამოეჩინა“<sup>11</sup>. საამისო ნიშნები არსებობდა. გარკვეულმა ძალებმა უკვე დაიწყეს უკანდახვეა და მოიმიზეზეს, რომ ქართულ ენაზე სწავლების შემოღებისთვის ჯერ ნიადაგი მომზადებული არ იყო, რადგან არ არსებობდა ქართულ ენზე სახელმძღვანელოები. „ისარში“ გამოქვეყნებული სტატიის – „საყურადღებო საკითხის“ უცნობი ავტორი „ნებოძირელი“ მოუწოდებდა ქართველ სამღვდელოებას, რომ სახელმძღვანელოების უქონლობას არ უნდა შეეფერხებინა ქართულ ენაზე სწავლების შემოღება. ჩვენი ძირითადი სურვილი უნდა იყოს, – წერდა ფედერალისტური „ისარი“, რომ სადაც ეს შესაძლებელია, მთლიანი ეროვნული სასწავლებელი დავაარსოთ... ყველა საგნების მშობლიურ ენაზე სწავლებით“.<sup>11</sup>

განმათავისუფლებელი მოძრაობის დამარცხების შემდეგ ავტოკეფალისტური მოძრაობა საქართველოში მიწოდდა. ამის შესახებ შემოთქმით წერდა სამსონ ფირცხალავა: „რამდენად გავრცელებულია ჩვენში თავისუფალი ეკლესიის საჭიროების შეგნება და რამდენად მომზადებულნი ვართ ავტოკეფალიის მისაღებად“ – სვამდა კითხვას ფედერალისტი პუბლიცისტი. მისი აზრით, ქართველი სამღვდელოების დიდი ნაწილი გატაცებული იყო „პირადი დაწინაურების“ და „საკუთარი კეთილდღეობის“ სურვილით. რევოლუციის დროს გარემოებანი ხელს უწყობდნენ ქართველ სამღვდელოებას ავტოკეფალიის მისაღწევად, მაგრამ მან არ გამოიყენა შესაძლებლობა. ნიკო მარი და ალექსანდრე ცაგარელი სინოდში იცავდნენ ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის უფლების კანონიერებას, მაგრამ მათ წინ გადმოულაგეს „ქართველი მღვდლების მახეზღარი განცხადებანი“, რომელთა მიხედვითაც ავტოკეფალიას ქართული სამღვდელოება კი არ თხოულობდა, არამედ „რამდენიმე ნაციონალისტი პოლიტიკოსი“.<sup>12</sup>

---

<sup>11</sup> ნებოძირელი. საყურადღებო საკითხი. გაზ.: „ისარი“. 30 ოქტომბერი. 1907 წელი.

<sup>12</sup> სიტყვა /ს. ფირცხალავა/. ჩვენი სამღვდელოება. გაზ.: „სახალხო გაზეთი“. 12 იანვარი. 1914 წელი.

„რევოლუციის ლიკვიდაციის“ პირველ ხანებში ჯერ კიდევ ძლიერი იყო სურვილი ავტოკეფალიის აღდგენისა, რის გამოც ქართველი სამღვდელოების პატრიოტულ ნაწილსა და რუსულ საეკლესიო ადმინისტრაციას შორის ურთიერთობა დაძაბული იყო. ეგზარქოსი ნიკონი ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის სასტიკი წინააღმდეგი გახლდათ. ჟანდარმერიის ერთი საქმიდან ცნობილი ხდება, რომ ქართულ საეკლესიო კრებას გამოუტანია გადაწყვეტილება, არ მიეღო სინოდის მიერ საქართველოში ეგზარქოსად მოვლინებული ნიკონი. ამ უკანასკნელმა ყურადღება არ მიაქცია ამ გადაწყვეტილებას და მაინც ჩამოვიდა თავის „სამწყსოში“.<sup>13</sup> ახალი ეგზარქოსის წინააღმდეგ, რომ ტერორისტული აქტი მზადდებოდა უკვე იცოდა კავკასიის ადმინისტრაციამ. 1908 წლის დასაწყისში ქუთაისის გუბერნიის გუბერნატორი აფრთხილებდა თავის თბილისელ კოლეგას, რომ „ქუთაისიდან თბილისისკენ გამოვიდა რამდენიმე ტერორისტი, ეგზარქოს ნიკონის მკვლელობის მოსახდენად“.<sup>14</sup>

როგორც აღვნიშნეთ, ჟანდარმერიას ეჭვი არ ეპარებოდა ფედერალისტების მიერ ტერორისტული აქტის განხორციელებაში. ჯერჯერობით საფუძველი არ გვაქვს ეჭვი შევიტანოთ ჟანდარმერიის ვერსიაში. ფაქტია, რომ ქართველი ფედერალისტები აქტიურად უჭერდნენ მხარს ავტოკეფალისტურ მოძრაობას და მოუწოდებდნენ სამღვდელოების კონფორმისტულ ნაწილს, პატრიოტულ საქმიანობაში „მონური სილაჩრე“ არ გამოეჩინათ. ის გარემოებაცაა აღსანიშნავი, რომ რევოლუციის დამარცხების პირველ პერიოდში ფედერალისტთა პარტიაში მებრძოლი სულისკვეთება იყო შენარჩუნებული.

საქართველოს ეროვნულ-ტერიტორიული ავტონომიის მოწადინე ფედერალისტებისათვის კვლავინდებურად ერთ-ერთ უმწვავეს პრობლემად მიიჩნეოდა ქართული ტერიტორიის დაცვის საკითხი. XX საუკუნის დასაწყისში კიდევ უფრო ინტენსიურად მიმდინარეობდა რუსეთის შიდა გუბერნიებიდან მოსახლეობის ჩამოსახლება-დასახლება საქართვე-

<sup>13</sup> სცსა. ფ. 153, ან. I. საქმე №1834, გვ. 4.

<sup>14</sup> კავკასიის მეფისნაცვალის კანცელარიის ფონდი. სცსა, ფ. 13, ან. 27, საქმე №36, გვ. 4.

ლოს რიგ რეგიონებში. რუსთა მიერ კავკასია-საქართველოს კოლონიზაციის პრობლემას შემფოთებით ადევნებდა თვალს ფედერალისტთა პარტიული ორგანო „ისარი“.

1906-1907 წლებში, როგორც ჩანს, განმათავისუფლებელი მოძრაობის გამო, კავკასიაში გადმოსახლებულთა რიცხვმა იკლო. ამ დროს გამოსცა მეფისნაცვალმა ბრძანება, გადმოსახლების დროებითი შეჩერების შესახებ. ამით შემფოთებული შოვინისტური გაზეთი „ნოვოე ერემია“ მიუთითებდა „რუსი ხალხის სისხლით მორწყულ კავკასიაზე“, რომელიც კანონიერად ეკუთვნოდათ ჩამოსახლებულებს. რუსთა ჩამოსახლების საჭიროებას დაუღალავად ქადაგებდა სათათბიროს დეპუტატი ტიმოშკინი. „ისარი“ შიშობდა, რომ ტიმოშკინის მოთხოვნას მხარს დაუჭერდნენ სათათბიროში და შესაბამის კანონსაც მიიღებდნენ, რის შედეგადაც გადმოსახლების ტალღა ახალი ძალით განახლდებოდა. კავკასიის ხელისუფლება მართლაც ამზადებდა ნიადაგს კოლონისტთა ჩამოსახლებისათვის. საამისოდ ბევრს საქმიანობდნენ საქართველოში ამ მიზნით შექმნილი სპეციალური დაწესებულებები: გადმოსახლების სამმართველო, საგლეხო ბანკი, მიწის მომწესრიგებელი სამმართველო, საგლეხო საქმეთა საკრებულო და სხვ.

„ისარის“ სამართლიანი რწმუნებით, რუსი კოლონისტებისათვის განკუთვნილ რეგიონებში, კავკასიის ადმინისტრაცია უარს ეუბნებოდა ქართველ გლეხებს დასაქმების თხოვნაზე. აღმოსავლეთ საქართველოში ასეთ რეგიონად მიჩნეული იყო შირაქი, დასავლეთში – მთელი შავი ზღვის სანაპირო. 1908 წელს ფედერალისტების მეორე ორგანო „ამირანი“ იუწყებოდა, რომ გლეხებს, რომლებსაც აუკრძალეს შირაქში დასახლება, „შეურაცხყოფილნი“, მთავრობის წინაშე შუამდგომლობას აპირებდნენ „რათა დაცული იქნას მათი ისტორიული უფლება შირაქში დასახლებისა“.<sup>15</sup>

საქართველოს სამხრეთითაც, „ისარის“ ცნობით, ხელისუფლება ხელს უწყობდა არაქართველი მოსახლეობის ინტენსიურ დამკვიდრებას

---

<sup>15</sup> ფშაველა ვეფხვაძე. მთის ვითარება. გაზ.: „ამირანი“. 3 ივნისი. 1908 წელი.

ბორჩალო-ახალქალაქის მაზრებში. „ინოროდცების“ გარუსებისა და გადაშენების პოლიტიკამ“ 100 წლის განმავლობაში ის შედეგები გამოიღო, რომ „საქართველო ბუნებრივ საპყრობილეში მოექცა. იგი გადაიქცა ტუსად, რომელსაც ყოველი მხრიდან დარაჯად უდგას კანონი.“

ფედერალისტური გაზეთი „ისარი“ მტკიცედ იდგა ქართველი ხალხის ეკონომიკურ-ტერიტორიული ინტერესების სადარაჯოზე. ხელმოუწერელი წერილის „გადასახლება და გადმოსახლება“ – ავტორი, კატეგორიულად დაასკვნია: „უმიწაწყლობის და გადმოსახლების საქმე ქართველთა ერთი უპირველესი საქმეთაგანია. დაე ყველამ ვისაც კი ხალხისათვის გული შეტკივა, უნდა იზრუნოს, იფიქროს რამ“. გაზეთი ურთიერთსოლიდარობისაკენ მოუწოდებდა პოლიტიკურ პარტიებს, ძალებს და საზოგადოებას რუსული კოლონიზაციის სამიში მასშტაბების საწინააღმდეგო მოქმედებისათვის. „საჭიროა ამ შემთხვევაში საერთო მუშაობა და საერთო ძალ-ღონით გამკლავება კარზე მომდგარ უბედურებასთან“. <sup>16</sup>

გარდა მეფისნაცვლის ზემოაღნიშნული ბრძანებისა, გადმოსახლების ღრობითი შეჩერების შესახებ, გადმოსახლების პროცესი უპირველესად შეასუსტა განმათავისუფლებელი მოძრაობის აღმავლობამ და კავკასია-საქართველოში შექმნილმა არასტაბილურმა მდგომარეობამ. რუსული გაზეთების ცნობით 1907 წელს ამიერკავკასიაში რუსეთიდან გადმოსახლეს 3535 სული, მაგრამ ამ რიცხვს სჭარბობდა კავკასიიდან რუსეთში გაბრუნებულთა რიცხვი – 4521 სული. <sup>17</sup>

რევოლუციის დამარცხების შემდეგ კვლავ განახლდა გადმოსახლების პროცესი. 1909 წელს ფედერალისტური გაზეთის „ღროების“ რწმუნებით, მთავრობას განზრახული ჰქონდა რუსეთიდან 3 000 000 მილიონი გლეხის ჩამოსახლება, თუმცა კავკასიაში თუ საქართველოში მითითებული არაა. შავი ზღვის სანაპირო ადგილებში მეორე წელია მუშაობდა ინჟინერთა და აგრონომთა მთელი ჯგუფი, რომლებიც გეგ-

<sup>16</sup> გადასახლება და გადმოსახლება (ხელმოუწერელი – დ.შ.). გაზ.: „ისარი“. 28 ოქტომბერი. 1907 წელი.

<sup>17</sup> გაზ.: „ისარი“. 1 ნოემბერი. 1907 წელი.

მავდნენ და ამზადებდნენ ადგილებს კოლონისტებისათვის.<sup>18</sup> მდგომარეობას ისიც ართულებდა, რომ გალატაკების გზაზე დამდგარი თავადაზნაურობის ნაწილი თავის მიწებს უცხოელებზე ჰყიდდა.

ასეთ ვითარებაში ფედერალისტების ერთი ნაწილი ფიქრობდა, რომ ლეგალური გზებით ქართველი საზოგადოების მცდელობანი ვერ დაიცავდა ქვეყნის ტერიტორიას უცხოელთა მიერ მიტაცებისაგან. საჭირო იყო უფრო ენერგიული ზომები. ასეთ ზომად მიჩნეულ იქნა ტერორის გზით ბრძოლა, როგორც კოლონისტთა წინააღმდეგ, ისე იმ ქართველ მემამულეთა მიმართაც, ვინც მიწას უცხოელებს მიჰყიდდა.

ჟანდარმერიის ცნობებითაც, ფედერალისტთა პარტიაში 1909 წელს წინ წამოიწია აგრარულმა – ქართული მიწების დაცვის საკითხმა. ამ საკითხს მიემდგნა პარტიის ფედერალური კომიტეტის სპეციალური სხდომა, რომელიც 1909 წლის დეკემბრის დასაწყისში გაიმართა. აქ წარმოიშვა იდეა, დაეარსებინათ სამიწათმოქმედო ფონდი – ლეგალური ორგანიზაცია, რომელიც ხელს შეუწყობდა ქართველი გლეხების მიერ მიწების შესყიდვას, ხოლო მისი საქმიანობა ფარულად წარმართული იქნებოდა პარტიის მიერ.

სწორედ ფედერალური კომიტეტის ამ სხდომაზე გადაწყდა: ჯერ გაეფრთხილებინათ ის ქართველი მემამულენი, რომლებიც მიწების მიყიდვას დააპირებდნენ უცხოელი კოლონისტებისათვის, ხოლო თუ გაეფრთხილება არ იკმარებდა, ტერორით დამუქრებოდნენ. კომიტეტმა გადაწყვიტა აგრეთვე ქართველ მოსახლეობაში ახსნა-განმარტებითი მუშაობა ჩაეტარებინათ, რა საშიშროება ელოდა საქართველოს ტერიტორიას, თუ ქართველი მემამულეების მიწებს უცხოელები მასობრივად დაეპატრონებოდნენ. ამ მიზნით ფედერალურმა კომიტეტმა პროპაგანდისტები გამოყო და სოფლებში გაგზავნა.<sup>19</sup>

ფედერალური კომიტეტი ამით არ დაკმაყოფილებულა. იგივე საკითხი დაისვა სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის მეოთხე კონფერენციაზე. აქ საკითხის მასშტაბი უფრო გაფართოვდა და კონფერენ-

---

<sup>18</sup> გაზ.: „დროება“, 6 ნოემბერი. 1909 წელი.

<sup>19</sup> სცსა, ფ. 153, ან. I, საქმე №1835, გვ. 4.

ციამ მიიღო გადაწყვეტილება ტერორის შესახებ, უკვე არამართო უცხოელებისათვის მიწების გაყიდვის მოსურნე ქართველი მემამულეების წინააღმდეგ, არამედ რუსეთიდან ჩამოსახლებულებისა და ადმინისტრაციის წინააღმდეგაც.<sup>20</sup>

ეს გადაწყვეტილება ფედერალისტებს, როგორც ჩანს, სისრულეში მოჰყავდათ. 1910 წელს დაპატიმრებულ ფედერალისტს, დიმიტრი გელიაძეს, ჩხრეკისას უპოვეს პარტიის მიერ გამოცემული მოწოდება, „თავგანწირვა“. მოწოდება აფროთხილებდა ქართველ მემამულეებს, რომელნიც რუსებისათვის მამულების მიყიდვას აპირებდნენ. ჟანდარმერიის ცნობით, ასეთი მუქარა მისვლიათ სიღნაღის მაზრის მემამულეებს, თავად ანდრონიკაშვილებს. თავადები მამულის გაყიდვას სწორედ ჩამოსახლებულ რუსებზე აპირებდნენ. მუქარის ავტორები ანდრონიკაშვილებს ჯერ „სთხოვდნენ“ მამული ქართველებისთვის, ან უარეს შემთხვევაში ოსებისათვის მაინც მიეყიდათ და თანაც ფასსაც უთითებდნენ – არა უმეტეს 50 მანეთისა. არ ვიცით ანდრონიკაშვილებმა შეუსრულეს თუ არა „თხოვნა“ ქართული ტერიტორიის დამცველებს. ამ „თხოვნის“ შესრულების შემთხვევაში ანდრონიკაშვილებს, საკმაო თანხა უნდა ეზარაღათ. სიღნაღში დამკვიდრების მსურველი რუსები მათ, დესიატინაში 65-80 მანეთს სთავაზობდნენ. ყოველ შემთხვევაში ერთი რამ ცხადია, პარტიულ კონფერენციაზე მიღებულ გადაწყვეტილების შესრულებას სოციალისტ-ფედერალისტები საქმით შესდგომიან, რაც კავკასიის ადმინისტრაციას არ ესიამოვნებოდა.

გიორგი ლასხიშვილი ადასტურებს, რა დიდ მუშაობას აწარმოებდა თბილისის სადგილ-მამულო ბანკი, რომელიც ცდილობდა დახმარებოდა ქართველ გლეხებს მიწების შეძენაში. ამ მიზნით სპეციალურად დაარსდა „საადგილ-მამულო კომისია“. მისი თავმჯდომარე იყო ცნობილი ქართველი საზოგადო მოღვაწე, ილია ჭავჭავაძის თანამებრძოლი ალექსანდრე ყიფშიძე, რომელიც მჭიდროდ თანამშრომლობდა ფედერალისტებთან. „პირველსავე წლებში, – წერს ლასხიშვილი, – საადგილ-მამულო კომისიამ ამგვარის დახმარებით მოახერხა საკმაოდ დიდი მა-

<sup>20</sup> სცსა, ფ. 153, ან. I, საქმე №1835, გვ. 4.

მულების გადაცემა ქართველი გლეხობის ხელში“. კომისია მოლაპარაკებას მართავდა საადგილ-მამულო ბანკთან, სათანადო დოკუმენტაციას უმზადებდა გლეხებს, სესხს აძლევდა მათ შეღავათიან პირობებში და ა.შ.<sup>21</sup>

რაც მთავარია, საადგილ-მამულო კომისიის საქმიანობას ფარულად წარმართავდა სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტია. პარტიაში შექმნილი იყო ამ მიზნით, „სამიწათმოქმედო სექცია“, რომლის ხელმძღვანელი იყო ქაიხოსრო ქავთარაძე.<sup>22</sup> როგორც აღვნიშნეთ, ეს ღონისძიება განხორციელდა 1909 წლის დეკემბრის ფედერალური კომიტეტის სხდომის გადაწყვეტილების შესაბამისად.

ფედერალისტთა პარტიის გააქტიურება სახეზე იყო და თითქოს დისონანსადაც მოსჩანდა რეაქციის გაძლიერების საერთო ფონზე.

რევოლუციის დამარცხების შემდგომ, მართალია, ფედერალისტების პარტია გაიწმინდა ეროვნულ-დემოკრატიებისა და ანარქისტებისგან, მაგრამ მასში გარკვეული გავლენა ერთმა მიმართულებამაც დატოვა და მეორემაც. რეაქციის ან როგორც მაშინ უწოდებდნენ „რევოლუციის ლიკვიდაციის“ ხანაში, ფედერალისტურ პარტიაში წინააღმდეგობამ იჩინა თავი. ერთმანეთს დაუპირისპირდა რადიკალურად და მეორე მხრივ, ზომიერად განწყობილი მიმართულებები. რადიკალურ მიმართულებას მოანარქისტო ან ეროვნულ-დემოკრატიულად განწყობილი ახალგაზრდობა წარმოადგენდა, ხოლო ზომიერნი – პარტიის ძველი და ხელმძღვანელ პოსტებზე მდგომი პარტიული მოღვაწენი იყვნენ.

გავიხსენოთ, რომ ჯერ კიდევ 1908 წლის აპრილში თბილისის გუბერნიის ორგანიზაციების შეკრებაზე, მონაწილეთა ერთი ნაწილი, მიუთითებდა, პარტიული მუშაობის მოღუწებაზე და საყვედურობდა თანაპარტიელთა მეორე ნაწილს, რომ მუშაობის აქცენტი საზოგადოებრივ-კულტურულ საქმიანობაზე გადაიტანეთ.

გავიხსენოთ, რომ იმავე წლის მაისში, ფედერალისტების პარტიის თბილისის კომიტეტმა, გამოსცა არალეგალური გაზეთი „სოცია-

---

<sup>21</sup> გ. ლასხიშვილი. მემუარები, გვ. 250.

<sup>22</sup> სცსა, ფ. 156, ან. 3, საქმე №49, გვ. 105.

ლისტ-ფედერალისტი“. მეტიც, ფედერალისტთა ერთმა ნაწილმა შეიარაღებული გამოსვლების მომზადებისკენ მოუწოდა პარტიას. საინტერესოა, რომ გაზეთის მოწინავე ასე იყო დასათაურებული: „რეაქცია შიგნიდან, რეაქცია გარედან“, რაც გულისხმობდა პარტიაში არსებულ წინააღმდეგობას. „სოციალისტ-ფედერალისტის“ ერთადერთი ნომერი იყო პარტიის „თბილისის კომიტეტის ორგანო“ – ე. ი. რადიკალურად განწყობილი ძალები, როგორც ჩანს თბილისის კომიტეტში იყვნენ მოკალათებულნი.<sup>22</sup>

წინააღმდეგობა უფრო გაღრმავდა 1909-1910 წლებში. ამას მოწმობს პარტიის გახშირებულ შეკრებებზე გამოხატული აზრთა განსხვავებანი. მთავარმა წინააღმდეგობამ თავი იჩინა იმპერიის შიდა გუბერნიებიდან ჩამოსახლებულთა მიმართ, ტერორის წარმოების საკითხში. თუ ჩავთვლით, რომ 1909 წლის დეკემბერში მართლაც ჩატარდა პარტიის IV კონფერენცია, ჟანდარმერიის ცნობით, სწორედ აქ მიიღეს გადაწყვეტილება ტერორის შესახებ. მონაწილეთა უმრავლესობა კონფერენციაზე რადიკალურად განწყობილი ახალგაზრდობა იყო. ჟანდარმერიის საქმეებში პირდაპირაა მითითებული, რომ ტერორის გადაწყვეტილებას მხარი დაუჭირეს: შ. ამირეჯიბმა, შ. ბილანიშვილმა, გ. „მაჭაროვმა“, ქუთათელაძემ და ალბათ სხვებმაც.<sup>23</sup> ყურადღება მივაქციოთ, რომ კონფერენციის ზემოაღნიშნულ მონაწილეთა შორის პარტიის არც ერთი ძველი ხელმძღვანელი – მოღვაწე არაა დასახელებული.

ეს გარემოება და ე. წ. IV კონფერენციის შემდგომი მოვლენები, გვაფიქრებინებს, რომ აღნიშნული კონფერენციის ინიციატივა ეკუთვნოდათ ფედერალისტური პარტიის რადიკალურად განწყობილ წევრებს, მონაწილეების უმრავლესობასაც ისინი წარმოადგენდნენ. რაც შეეხება პარტიის ძირითად ხელმძღვანელობას, რომელსაც პარტიის დიდი ნაწილი უჭერდა მხარს, ამ კონფერენციაზე არ გამოცხადდნენ და მისი მუშაობა უკანონოდ ჩათვალეს ან უგულებელყვეს.

ამას მოწმობს შემდგომი მოვლენები.

1910 წლის იანვარში შედგა პარტიის მთავარი კომიტეტის თათ-

<sup>23</sup> სცსა. ფ. 153. ან. 3. საქმე №1834.

ბირი. თათბირზე გიორგი ლასხიშვილი, სამსონ ფირცხალავა, ილია ალლაძე და სხვანი, აგრარული ტერორის წინააღმდეგ გამოვიდნენ, რაც თითქოს, კონფერენციაზე მიღებული გადაწყვეტილების უარყოფას და მის ანუღირებას უნდა მოწმობდეს.

იმხანად დაპირისპირება პარტიაში მეტად აღარ გამწვავებულა, რადგან 1910 წლის აპრილ-მაისში ფედერალისტთა დიდი დარბევა-დაპატიმრებანი მოაწყო ხელისუფლებამ და პარტიის ორივე მიმართულებას, ერთმანეთთან კინკლაობის ხალისიც დაუკარგა და შესაძლებლობაც.

რაც არ უნდა ძლიერი ყოფილიყო ფედერალისტთა პარტიაში მიდრეკილება აქტიური პრაქტიკული ეროვნულ-რევოლუციური საქმიანობისაკენ, რეალური ვითარება, „რეაქციის ფარფაში“, ამის საშუალებას არ იძლეოდა. ამიტომ გაზ. „სოციალისტ-ფედერალისტის“ მოწოდება „შეიარაღებული აჯანყებისაკენ“, ეპიზოდურ მოწოდებად დარჩა. ფედერალისტები იძულებულნი გახდნენ თანდათან აქტიური თავდაცვის ტაქტიკაზე გადასულიყვნენ. „რევოლუციის ლიკვიდაციის“ ხანაში პარტიის ხელმძღვანელობამ გეზი პრინციპულად აიღო ეროვნულ-კულტურული საქმიანობისაკენ. ფედერალისტები ადრეც ცხოველ მონაწილეობას იღებდნენ ქვეყნის საზოგადოებრივ-კულტურულ ცხოვრებაში. ეს პროცესი განსაკუთრებით გაძლიერდა რეაქციის პერიოდში.

სოციალისტ-ფედერალისტთა გააქტიურება და ენერგიული მოღვაწეობა, როგორც არალეგალური ფორმით, ისე ლეგალურად, ქართველი ხალხის ეროვნულ-პოლიტიკური და კულტურული აღორძინება-თავისუფლებისათვის კარგა ხანია ძილს უფრთხობდა იმპერიის ცენტრალურ და კავკასიის ადგილობრივ ხელისუფლებას. ჟანდარმერია ფხიზლად ადევნებდა თვალ-ყურს ფედერალისტთა საქმიანობას და გადამწყვეტი დარტყმისათვის ემზადებოდა, ასეთი დროც დადგა. 1910 წლის აპრილში ჟანდარმერიამ სოციალისტ-ფედერალისტთა თითქმის მთელი ფედერალური კომიტეტი და რამდენიმე ათეული, ყველაზე თვალსაჩინო წევრი დააპატიმრა მოულოდნელად და სამართალში მისცა. გადამჭრელი ღონისძიება მიზნად ისახავდა პარტიის ხელმძღვანელი ორგანოების ლიკვიდაციას, რომელსაც ხელისუფლების აზრით, უნდა მოჰყოლოდა

მთლიანად სოციალისტ-ფედერალისტების პარტიის პარალიზება, ფედერალისტური პარტიის ამოგდება ქვეყნის ეროვნულ-პოლიტიკური მოძრაობის ავანგარდიდან.

1910 წლის 19 თებერვალს შედგა სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის ფედერალური კომიტეტის სხდომა. ჟანდარმერიისათვის ცნობილი გახდა, რომ კომიტეტმა განიხილა „რუსეთის, თურქეთისა და სპარსეთის ქართველთა კონგრესის ორგანიზაციის, საკითხი. მასალებიდან ირკვევა, რომ ფედერალისტთა პარტიაში წარმოიშვა აზრი, ყველა სარწმუნოების ქართველების გაერთიანებისა, ერთ ფედერაციულ კავშირში. ამ მიზნით, კერძოდ, ქართველთა ერთიანი ფედერაციული კავშირის იდეის დასმისა და მისი განხორციელების გზების ძიების მიზნით, გადაუწყვეტიათ მოეწყოთ რუსეთის, სპარსეთისა და თურქეთის ქართველი მოსახლეობის წარმომადგენელთა კონგრესი.

ეს აზრი, როგორც ჩანს, 1907 წელს საქართველოში ფერეიდნელი ქართველების ონიკაშვილის და ხუციშვილის ჩამოსვლის დროს უნდა წამოჭრილიყო. ირანელმა ქართველებმა სოციალისტ-ფედერალისტებთან ახლო ურთიერთობა დაამყარეს, ონიკაშვილი ფედერალისტთა პარტიაშიც შესულა.

ჟანდარმერიისათვის ცნობილი გახდა, რომ ონიკაშვილი, რომელიც 1910 წელს კვლავ ჩამოვიდა საქართველოში, ფედერალისტთა პარტიის სხვა წევრებთან ერთად უნდა წასულიყო „კონსტანტინეპოლში“ – თურქეთის ქართველობასთან ურთიერთობის დასამყარებლად და მოსალაპარაკებლად კონგრესის მოწვევის თაობაზე.<sup>24</sup>

ფედერალური კომიტეტის ზემოაღნიშნულ სხდომაზე, დამსწრეთა შორის დასახელებულნი არიან: ქ. ქავთარაძე, ი. ალლაძე, ს. ფირცხალავა. უკანასკნელის შესახებ ჟანდარმთა სამმართველოს საქმეში ხაზგასმულია, რომ იგი ყოფილა სპარსეთის, თურქეთისა და რუსეთის ქართველთა ფედერაციული კავშირის შექმნის „მხურვალე მომხრე“. მართალია, ჯერჯერობით, ამ საინტერესო იდეის შესახებ ცოტა რამ ვიცით, მაგრამ თვით ასეთი მისწრაფების არსებობა ფედერალისტთა

<sup>24</sup> სცსა, ფ. 153, ან. I, საქმე №1835, გვ. 13. 15.

პარტიაში, კავკასიის ხელისუფლებას უთუოდ დააფიქრებდა. აქამდე სოციალისტ-ფედერალისტები ავტონომიის დროშის ქვეშ საქარველოს პოლიტიკური ძალების შეკავშირებას ცდილობდნენ. ახლა მათ, საქართველო-რუსეთის ფარგლები არ იკმარეს და მეზობელ – მტრული სახელმწიფოების ქვეშევრდომებს უნდა დაკავშირებოდნენ. იმ ვითარებაში, როცა მსოფლიო ომის სუნთქვა უკვე იგრძნობოდა, ხელისუფლებას არ შეიძლებოდა ქართველი ფედერალისტების საზღვარგარეთული კონტაქტებისათვის მშვიდად ეცქირა. სხვა მრავალთან ერთად ესეც ერთ-ერთი მიზეზთაგანი იყო იმისა, რომ იმპერიის ხელისუფლებამ სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის დასჯა გადაწყვიტა.

1910 წლის 30 აპრილ-მაისის ღამეს ჟანდარმერიამ მოახდინა „ჩვენი პარტიის სათავის – ტფილისისა და მთავარი კომიტეტების ლიკვიდაცია“, – წერს გიორგი ლასხიშვილი.<sup>25</sup> დაპატიმრებულთა შორის იყვნენ: ალექსანდრე ჯაბადარი, გიორგი ლასხიშვილი, სიმონ (სისიკო) მდივანი, სამსონ ფირცხალავა, მიხეილ ჯავახიშვილი, ილია ალლაძე, იოსებ ბარათაშვილი, ქაიხოსრო ქავთარაძე, ალექსანდრე დიასამიძე, ვახტანგ მუსხელიშვილი, მიხეილ ხუციშვილი... სულ 32 კაცი. ცოტა მოგვიანებით დააპატიმრეს გერონტი ქიქოძე, სვიმონ მაჭავარიანი, ფერეიდნელი ქართველი ონიკაშვილი. დაპატიმრებულთა შორის არაფედერალისტებიც იყვნენ, თუმცა პარტიასთან ახლო მდგომნი: შალვა ამირეჯიბი, ივანე ზურაბიშვილი, შაქრო ბილანიშვილი, შალვა დადიანი და სხვანი.<sup>26</sup>

ეს ნამდვილი „ჩავარდნა“ იყო. გამოძიებას არაერთი „სიურპრიზი“ ელოდა – ფედერალისტთა საქმიანობის მათთვის უცნობი ფაქტები. გამოძიების დროს ამოტივტივდა ვარლამ ჩერქეზიშვილის სახელი და მასთან ქართველი ფედერალისტების მჭიდრო ურთიერთობის ფაქტი. ჩერქეზიშვილის დევნა მეფის ხელისუფლებამ განმათავისუფლებელი მოძრაობის გავლენით შეწყვიტა, ძიება შეწყდა. 1906 წლის 20 ივნისის პოლიციის დეპარტამენტის ცირკულარით. ახლა კი, 1910 წელს პოლიციამ კვლავ განაახლა ქართველი ანარქისტის მიმართ ძიება.

---

<sup>25</sup> გ. ლასხიშვილი. მემუარები, გვ. 232.

<sup>26</sup> სცსა. ფ. 153. ან. I. საქმე №1835, გვ 8. 9.

საქმე იმაშია, რომ ალექსანდრე ჯაბადარს ჩხრეკისას აღმოაჩნდა კარლამ ჩერქეზიშვილის მიერ მასთან გამოგზავნილი წერილები. ალექსანდრე ჯაბადარის დღისიეში მოყვანილია ნაწყვეტი ერთ-ერთი იმ წერილიდან, რომელმაც გამოძიების ყურადღება მიიქცია. „ეს ძალიან კარგია, რომ თქვენ კომიტეტი შეგიდგენიათ – წერს ჩერქეზიშვილი ჯაბადარს, – უბედურება არაა, რომ ხელი ცოტამ მოაწერა. კარგი იქნებოდა, რომ ასეთივე კომიტეტი ყოფილიყო ქუთაისში და იმერეთში დავით მიქელაძისა და მისი მეგობრების სახელით. დავითი გაბედული კაცია და ჩემი თხოვნით ამას გააკეთებს. სამწუხაროა, რომ შენ და გვაზავას არ გილაპარაკიათ მასთან. იცოდე, სახელები ინგლისური კომიტეტისათვის საიდუმლოდ დარჩება. 2 ასეთი უფლებამოსილება აქ ევექტს მოახდენს.“

ამის შემდეგ, ლონდონელი ემიგრანტი ჯაბადარს ურჩევდა „ჩვენი პეტიცია“ ხალხში გაეცრცელებინათ. ალბათ, ცნობილი მემორანდუმი იგულისხმებოდა, რომელიც 1907 წელს ჰააგის საერთაშორისო კონფერენციას წარუდგინეს ქართველმა პატრიოტებმა. ჩერქეზიშვილი ადრესატს ატყობინებდა, რომ „მინისტრებისა და პარლამენტებისადმი მიმართვასაც ინგლისური კომიტეტი დააგზავნიდა, ფიქრობენ, რომ ვილჰელმსაც კი გაუგზავნონ საჩივარი და საქართველოს დაცვა სთხოვონ.“<sup>27</sup>

ხელისუფლების წინაშე გადაიშალა ქართული პატრიოტული ძალებისა და მათ შორის, სოციალის-ფედერალისტთა პარტიის ფართო საერთაშორისო მოქმედების სურათი, რომელიც მიზნად ისახავდა ევროპის ძლიერი სახელმწიფოების პოლიტიკურ წრეებში საქართველოს კანონიერი ისტორიული უფლებით კუთვნილი პოლიტიკური თავისუფლების საკითხის დაყენებას. რუსეთის ხელისუფლების შემფოთება უნდა გამოეწვია იმასაც, რომ ქართული ეროვნულ-პოლიტიკური წრეები ცდილობდნენ იმპერიის წინააღმდეგ მტრულად დაპირისპირებულ სახელმწიფოებს გერმანიას და თურქეთს დაკავშირებოდნენ.

დაპატიმრებული ფედერალისტები ბევრითად უარყოფდნენ ბრალდებებს, უსაფუძვლოსაც და საფუძვლიანსაც. ღიმილსაც კი იწვევს მა-

<sup>27</sup> სცსა. ფ. 153. ან. I. №1835, გვ. 128. 129.

გალითად ის, რომ გიორგი ლასხიშვილი არამც თუ ფედერალური კომიტეტის, თვით ფედერალისტთა პარტიის წევრობასაც კი უარყოფდა. ასევე მოიქცა ალექსანდრე ჯაბადარიც, რომელიც იმ დროს სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის თავმჯდომარე იყო. იგი ამასაც უარყოფდა და პარტიის წევრობასაც.

დაპატიმრებულთაგან, უმეტესობას სასჯელად ერგო რამდენიმე წლით რუსეთის შიდა გუბერნიებშიო გადასახლება და კავკასიის სამეფისნაცვლოში ცხოვერების აკრძალვა. სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიას ხელმძღვანელი ბირთვის გარეშე, აქტიური მოქმედების პარალიზების საშუალება დაემუქრა.

*Dimitri Shvelidze*

**THE SOCIALIST-FEDERALIST PARTY IN THE PERIOD OF  
"LIQUIDATION OF REVOLUTION" (1907-1910)**

Summary

After the defeat of revolution, the Socialist-Federalist party still remained as a leader of national-political movement. Some newspapers were published on behalf of the party: "Isari", "Megobari", "Amirani", "Droeba". Federalists actively participated in the activities of cultural society. They struggled to defend national rights of people.

At the same time, the Socialist-Federalist party led illegal activities. It tried to prevent Georgia from settlement of foreign population from Russian provinces. The party published illegal editions and opposed the policy of government with radical methods.

In 1910 Russian government tried to suppress the activity of Federalist party with repressions, mass arrests and banishment. The representation of mentioned events in our work are based on archival documents and periodical press materials.